

Formulating an Entrepreneurial Development Model for Female Heads of Household in Mashhad

Vahideh Nikonam Tousi^{*1}, Seyed Rasoul Hosseini², Behrouz Hadadi³,
Mansoureh Zarean⁴

¹ Department of Women and Family, University of Religions and Religions, Qom, Iran, Email: vnikonam@gmail.com

² Educational Management Department, Farhangian University, Tehran, Iran.

³ Department of Abrahamic Religions, University of Religions and Religions, Qom, Iran.

⁴ Department of Cultural Sociology, Al-Zahra University, Tehran, Iran.

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Full Paper

Article history:

Received: 20.08.2023

Revised: 30.09.2024

Accepted: 04.10.2024

Keywords:

Women's Employment

Empowerment

Supportive Services

Development Strategies

In light of the growth of entrepreneurship among female heads of household in recent years, there has been limited success in developing entrepreneurial opportunities for this group. This study aims to identify and analyze the factors influencing the development of entrepreneurship among female heads of household in Mashhad. The research is applied in nature, with the statistical population consisting of academic and organizational experts in the field of urban and rural women's entrepreneurship. A total of 20 participants were purposefully selected. Interviews continued until theoretical saturation was achieved. The data analysis was conducted using a grounded theory approach, comprising three stages: open, axial, and selective coding. For this purpose, results were analyzed using MAXQDA₂₀₂₀ software and presented in the form of a paradigmatic model. Based on the results, 228 categories derived from the interviews were coded, and after final review in the axial coding phase, 85 final codes were established. The average frequency of items in the conducted interviews was approximately 11 categories (54%) within a timeframe of 65.02 minutes. The findings revealed that five factors significantly influence the development of entrepreneurship among female heads of household in Mashhad: supportive entrepreneurship laws, provision of specific facilities, access to necessary resources and infrastructure, family support, and the values and social norms related to women. Accordingly, key recommendations for improving the entrepreneurial development of female heads of household include the organization of training and empowerment skill courses, provision of counseling services, establishment of community-based financial support funds, reform of supportive legal and institutional structures, and the facilitation of strategic product manufacturing and market supply.

Cite this article: Nikonam Tousi, V., Hosseini, S.R., Hadadi, B., Zarean, M. 2024. Formulating an Entrepreneurial Development Model for Female Heads of Household in Mashhad. *Journal of Studies in Entrepreneurship and Sustainable Agricultural Development*, 11 (4), 1-24.

تدوین الگوی توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد

وحیده نیکونام طوسی^{۱*}، سیدرسول حسینی^۲، بهروز حدادی^۳، منصوره زارعان^۴

^۱ گروه زن و خانواده، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران، رایانامه: vnikonam@gmail.com

^۲ گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

^۳ گروه ادیان ابراهیمی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.

^۴ گروه جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل علمی- پژوهشی	با توجه به رشد کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در دهه اخیر، موفقیت چندانانی در توسعه کارآفرینی این گروه حاصل نشده است. در همین راستا تحقیق حاضر با هدف شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد انجام شد. این پژوهش از نظر هدف کاربردی بوده که جامعه آماری آن را خبرگان دانشگاهی و سازمانی در زمینه کارآفرینی زنان شهری و روستایی تشکیل دادند. انتخاب ۲۰ مشارکت‌کننده به شیوه هدفمند صورت گرفت. مصاحبه‌ها تا زمان رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. در این تحقیق تجزیه و تحلیل اطلاعات با رویکرد نظریه داده‌بنیاد در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد. بدین منظور تحلیل نتایج با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA2020 انجام و به صورت مدل پارادایمی ارائه شد. بر اساس نتایج به دست آمده، ۲۲۸ مقوله مستخرج از مصاحبه‌ها کدگذاری شد که پس از بازبینی نهایی در مرحله کدگذاری محوری، ۸۵ کد نهایی گردید. متوسط تکرار گویه‌ها در مصاحبه‌های صورت گرفته حدود ۱۱ مقوله (۵۴ درصد) در مدت زمان ۶۵/۰۲ دقیقه بود. نتایج نشان داد که پنج عامل قوانین حامی کارآفرینی زنان؛ ارلته تسهیلات خاص، دسترسی به منابع و زیرساخت‌های لازم، حمایت خانواده، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی زنان به طور مستقیم بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد تأثیرگذار بود. بر این اساس برگزاری دوره‌های آموزشی- مهارتی توانمندسازی زنان همراه با مشاوره، تشکیل صندوق‌های حمایت‌های مالی مردم‌نهاد، اصلاح ساختارهای قانونی و نهادی حمایتی، بسترسازی تولید محصولات استراتژیک و عرضه آن‌ها به بازار، از مهم‌ترین پیشنهادهای بهبود توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار است.
واژه‌های کلیدی: اشتغال‌زایی زنان توانمندسازی خدمات حمایتی راهبردهای توسعه	

استناد: نیکونام طوسی، وحیده؛ حسینی، سیدرسول؛ حدادی، بهروز؛ زارعان، منصوره. (۱۴۰۳). تدوین الگوی توسعه کارآفرینی زنان

سرپرست خانوار در شهرستان مشهد. *مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی*، ۱۱ (۴)، ۱-۲۴.

DOI: 10.22069/jead.2024.22753.1850

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

مقدمه

دستیابی به اشتغال، رفاه اجتماعی و توسعه پایدار به منظور کاهش فقر و بیکاری جامعه بر اساس رشد و بهره‌گیری از توانایی‌ها و استعدادهای نیروی انسانی موجود در آن جامعه، یکی از کلیدی‌ترین اهداف کلیه کشورهای در حال توسعه است (زینلی و همکاران، ۱۳۹۹؛ خسروی‌پور و همکاران، ۱۳۹۹). حضور زنان به‌عنوان نیمی از جمعیت هر کشور در بازار کار و مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی-اجتماعی، از شناسه‌های مهم توسعه انسانی جوامع می‌باشد (Aladejebi, 2020؛ صادقی و طولابی‌نژاد، ۱۳۹۸). از جمله راهکارهای مؤثر دولتی برای مشارکت فعال زنان در اقتصاد، توجه به کارآفرینی و توسعه آن در محیط‌های شهری و روستایی است (خسروی‌پور و جابری، ۱۳۹۶).

کارآفرینی زنان نوع خاصی از فعالیت اقتصادی در آن‌ها است که با هدف تحقق بخشیدن به ویژگی‌های اجتماعی، تأییدی بر ابراز توانایی‌های‌شان است که به اشکال متفاوت در جامعه انجام می‌گیرد (Özsungur, 2019). کارآفرینی زنان نه تنها باعث ایجاد رفاه اقتصادی می‌شود، بلکه مستقیماً بر شبکه اجتماعی مؤثر بوده و امکان بهبود کیفیت زندگی و به دنبال آن تحقق کسب درآمد را افزایش می‌دهد (Akhmedova, 2019; Ana, 2023). بنابراین توسعه متوازن اقتصادی بدون استفاده مناسب از پتانسیل انسانی زنان امکان‌پذیر نخواهد بود (Stevanović1 and Stakić1, 2018).

در ایران وضعیت اشتغال زنان مشابه سایر کشورهای در حال توسعه مطلوب نبوده و همواره فرصت‌های شغلی کمتری دارند و به طور غالب در بخش غیررسمی با دستمزد پایین مشغول به کار می‌باشند (مختاری و دهقانی، ۱۴۰۰). کارآفرینی زنان مترادف با توانمندسازی آن‌ها است که به رشد اقتصاد کمک شایانی کرده و کارآفرینی پایدار نیازمند

نوآوری‌های موفقیت‌آمیز است (Nair, 2020). به‌طوری که عواملی همچون عدم دسترسی به سرمایه کافی، عدم آگاهی از منابع بالقوه، محدودیت‌های فرهنگی و مبتنی بر جنسیت، سطح دسترسی پایین به بازارهای جدید، عدم دسترسی به شبکه‌های حمایتی و فناوری، مانع از خلق نوآوری‌های کارآفرینی زنان و همچنین نرخ پایین مشارکت در فضای اقتصادی و اشتغال نسبت به مردان است (Chatterjee and Ramu, 2018). طبق گزارش مرکز آمار ایران، نرخ بیکاری زنان از ۱۵/۸ درصد در ۱۴۰۱ به ۱۵ درصد در سال گذشته کاهش یافته است. همچنین، نرخ مشارکت زنان نیز از ۱۳/۶ درصد به ۱۴/۲ درصد بهبود یافته است. این در حالی است که میزان کارآفرینی زنان در سال‌های اخیر به طور تدریجی و مداوم افزایش یافته و تعداد کارآفرینان زن رشد چشمگیری در دنیا داشته است (Yusuff et al., 2019؛ قاسمی و همکاران، ۱۴۰۱). به‌طوری که دیده‌بانی کارآفرینی جهانی در سال ۲۰۲۲ گزارش کرده است که راه‌اندازی کارآفرینی زنان در سال ۲۰۲۱ نسبت به سال ۲۰۱۹ افزایش داشته است (Jiang et al., 2024). بنابراین کارآفرینی زنان با توجه به بحران اقتصادی در کشورهای مختلف، نیازمند حمایت دولت به منظور ایجاد رفاه خانواده و حمایت از توسعه کسب‌وکارها در جهت توانمندسازی اقتصادی زنان می‌باشد (Bachri et al., 2022; Noor et al., 2021). اکنون زنان به عنوان عوامل تغییرات اجتماعی و اقتصادی تلقی شده و با اقدامات خود به ایجاد جامعه‌ای مبتنی بر شمول اجتماعی، برابری جنسیتی و مشارکت بهتر در زندگی اجتماعی افراد به ویژه طبقات اجتماعی محروم کمک می‌کنند (Shetty and Hans, 2019). از این‌رو تبعیض مثبت نسبت به فرآیندهای کارآفرینی زنان نقش مهمی در افزایش نرخ اشتغال آن‌ها دارد (Özsungur, 2019). مطالعات نشان می‌دهد که عامل اصلی افزایش

روزافزون تعداد زنان کارآفرین، ایجاد فرصت‌های برابر برای کسب دانش، تجربه و استعداد در بستر جهانی شدن است (Nikolova, 2021). بنابراین توسعه کارآفرینی زنان می‌تواند موجب بهبود کیفیت زندگی و بالا رفتن سطح رفاه آن‌ها در کشورهای مختلف شود (Akhmedova, 2023). لذا کمک‌های مالی، تخفیف نرخ بهره، کارگاه‌ها و سمینارهای آموزشی، اعتمادسازی و کاهش محدودیت‌های فرهنگی، اصلاحات سیاست‌گذاری‌های دولتی، می‌توانند به کارآفرینی زنان کمک کند (Cukier et al., 2020; Navarro and Jiménez, 2016).

امروزه تعداد زنان سرپرست خانوار به دلایل مختلف در حال افزایش است و بیشتر این خانوارها مشکلات فراوانی دارند؛ به گونه‌ای که فزونی این گروه به صورت آسیب‌ اجتماعی شناخته می‌شود (صیامی و همکاران، ۱۴۰۰). زنان سرپرست خانوار از آن حیث مسئله اجتماعی تلقی می‌شوند که سرپرستی خانوار مستلزم تأمین منابع مالی و معنوی اعضای خانواده است و بر اساس تقسیم کار جنسیتی رایج نقش سرپرستی بر عهده مردان است و زنان از ابتدا برای اجرای این نقش آموزش و تربیت داده نمی‌شوند، در عوض از الگو و اصول جنسیتی رایج برای زنان پیروی می‌کنند (واعظی و همکاران، ۱۴۰۰). به این دلیل است که زنان فعالیت‌های کارآفرینانه کمتری نسبت به مردان داشته و موانع اجتماعی و ساختارهای روانی و شخصیتی آن‌ها را در موقعیتی سخت‌تر برای کارآفرینی قرار می‌دهد. این مشکلات برای زنان سرپرست خانوار که معمولاً پشتوانه مالی و اجتماعی مناسبی نیز ندارند، بزرگ‌تر خواهد بود (حلاجان و همکاران، ۱۴۰۱). از طرفی زنان سرپرست خانوار به دلیل عدم آشنایی با مهارت‌های اجتماعی، عدم دسترسی به منابع، کیفیت زندگی پایین و نیز با از دست دادن شبکه روابط و گستردگی افراد تحت تکفل

خود در معرض انواع آسیب‌های اجتماعی و روانی قرار دارند (شکوهی و همکاران، ۱۳۹۷). بنابراین کارآفرینی زنان و توسعه آن به عنوان مقاومت در برابر مردسالاری و هنجارهای جنسیتی در نظر گرفته می‌شود که به دگرگونی نهادها و ایدئولوژی‌های اجتماعی کمک می‌کند (Chen and Barcus, 2024; Gaddefors and Anderson, 2019).

بر اساس سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، استان خراسان رضوی رتبه دوم تعداد خانوارهای زن سرپرست خانوار کمتر از ۵۵ سال را به خود اختصاص داده است که شهرستان مشهد بالاترین آمار مربوط به زنان سرپرست خانوار را داشته است. بیش از ۶۰ درصد صاحبان مشاغل به ویژه کسب و کارهای خانگی در شهرستان مشهد زنان هستند که با مشکلات همچون کمبود منابع، نداشتن بازار فروش، کمبود آموزش‌های مرتبط با اشتغال و بازار مواجه شده‌اند که بخش اعظم این افراد به ویژه در روستاها، سرپرست خانوار یا بدسرپرست هستند که باید تحت پوشش واحدهای اقتصادی خود قرار گیرند. لذا ایجاد و توسعه کارآفرینی این قشر از جامعه از اهمیت به خصوصی برخوردار است. اگر چه در سال‌های اخیر کارآفرینی زنان بسیار مورد توجه قرار گرفته و برخی از برنامه‌ها با آموزش و حمایت از زنان به ویژه زنان کارآفرینان سرپرست خانوار اجرا می‌شود، اما مسیری طولانی برای دستیابی به وضعیت مطلوب وجود دارد. حال با توجه به محدودیت‌ها و کاستی‌های مختلف سیاست‌گذاری، قانونی- حقوقی، اقتصادی- اجتماعی، آموزشی- دانشی، مدیریتی- حمایتی، تحقیق حاضر با هدف شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد، به دنبال ارائه راهکارهای کلیدی در بهبود وضعیت موجود کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در منطقه مورد مطالعه می‌باشد. از این‌رو تلاش برنامه‌ریزان و

سیاست‌گذاری کلان باید معطوف به جبران محرومیت‌ها و محدودیت‌ها و سوق دادن زنان سرپرست خانوار به سوی تساوی اقتصادی و اجتماعی باشد و این امر جزء با توانمندسازی آنان از طریق توسعه کارآفرینی میسر نمی‌شود.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

زنان یعنی نیمی از پیکره اجتماع، عامل مهم و مؤثری در پیشرفت جامعه هستند و چون برخی از آن‌ها سرپرستی خانواده را نیز بر عهده دارند، با مسائل متعدد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و روانی مواجه هستند و جزو گروه‌های آسیب‌پذیر جامعه محسوب می‌شوند (شهامت‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹؛ عظیمی، ۱۳۹۶). زنان سرپرست خانوار در مقایسه با مردان میزان فقر بیشتری را تجربه می‌کنند و روندی که فقر را در بین زنان بیش از گذشته افزایش می‌دهد، رشد تعداد زنان سرپرست خانوار است (سعیدی و باجلان، ۱۴۰۱). مطابق تعریف مرکز آمار ایران، زنان سرپرست خانوار به کسانی اطلاق می‌شود که بدون حضور منظم و یا حمایت یک مرد بزرگسال سرپرستی خانوار را بر عهده می‌گیرند و مسئولیت اداره اقتصادی خانواده، تصمیم‌گیری‌های عمده با آن‌ها است. به عبارتی زنان سرپرست خانوار عهده‌دار تأمین معاش مادی و معنوی خود و اعضای خانوار هستند (حسن‌پور و همکاران، ۱۴۰۰؛ مؤمنی‌زاده، ۱۳۹۳). زمینه‌های جنسیتی، سرپرستی و بار خانواده سه موضوعی هستند که روزنهوس (۱۹۸۹) از آن‌ها به عنوان «بارسه‌گانه» روی زنان سرپرست خانوار یاد کرده است (Flatø et al., 2017). زنان سرپرست خانوار معمولاً در سه گروه تقسیم می‌شوند. گروه اول، خانوارهایی هستند که در آن‌ها مرد به طور دائمی حضور ندارد. شامل زنانی است که به دلیل فوت همسر یا طلاق، سرپرستی خانواده را بر عهده دارند یا دخترانی که ازدواج

نکرده‌اند و تنها زندگی می‌کنند. گروه دوم، خانوارهایی را شامل می‌شود که مرد به‌طور موقت و به دلیل مهاجرت، مفقودالایر بودن، متواری یا زندانی، سربازی بودن و... غایب است و زنان مجبورند به تهیه معاش خود و احياناً فرزندان‌شان بپردازند. گروه سوم، خانوارهایی هستند که مرد در آن‌ها حضور دارد، اما به دلایلی همچون بیکاری، ازکارافتادگی و اعتیاد نقشی در امرار معاش ندارد و در واقع زنان مسئولیت زندگی خود و یا فرزندان‌شان را برعهده می‌گیرند (حسن‌پور و همکاران، ۱۴۰۰). محاسبات مرکز آمار ایران نشان می‌دهد، زنان سرپرست خانوار در سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۰، حدود ۲۶/۸ درصد افزایش یافته‌اند، در حالی که در همین بازه زمانی، مردان سرپرست خانوار حدود ۲۰/۶ درصد افزایش داشته‌اند. این موضوع بیان می‌کند که در این بازه زمانی هشت ساله، زنان سرپرست خانوار نسبت به مردان سرپرست خانوار افزایش بیشتری داشته‌اند (واعظی و همکاران، ۱۴۰۰). این طبقه از زنان به طور کلی درآمد متوسط پایین‌تر، دارایی کمتر و دسترسی کمتری به منابع تولید مثل زمین، سرمایه مالی و تکنولوژی از مردان دارند (Mokomane, 2014).

دیدگاه‌های مختلفی درباره زنان سرپرست خانوار وجود دارد که مرور این دیدگاه‌ها به فهم مقوله‌های مورد پژوهش کمک خواهد کرد. از این‌رو در این بخش به طور مختصر به رویکردها اشاره شده است، اما نظریه خاصی به عنوان مبنا و چارچوب مدنظر نیست (روشنی و همکاران، ۱۳۹۹):

نظریه زنانه شدن فقر یا آسیب‌پذیری زنان سرپرست خانوار: این نظریه بر تبعیض جنسیتی تأکید دارد و آسیب‌ها و گرفتاری‌های زنان راناشی از موقعیت پایین‌تر زنان در مقایسه با مردان جلوه می‌دهد. در این نظریه، بر شرایط حاکم بر زندگی خانواده‌های زن سرپرست، از قبیل سطح پایین سواد، سطح پایین

همزمان به نظریه‌های فوق به درک جامع‌تر آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، خانوادگی و روانی زنان سرپرست خانوار و همچنین مشکلات و آسیب‌های خاص گروه‌های مختلف این زنان برحسب مشخصه‌ها و جایگاه اجتماعی آنان کمک می‌کند (دربان‌آستانه و همکاران، ۱۳۹۸).

حال رشد جمعیت زنان سرپرست خانوار در دهه‌های اخیر، طیف وسیعی از مسائل و مشکلات در موضوعات اقتصادی-اجتماعی توجه بسیاری از سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان را به این گروه جمعیتی معطوف داشته است که ریشه اغلب آن‌ها نداشتن شغل و درآمد مناسب است. اگر چه نهادهایی همچون بهزیستی و کمیته امداد امام‌خیمینی کمک‌های مالی به زنان سرپرست خانوار پرداخت کرده و مورد حمایت اقتصادی قرار می‌دهند (صفایی و آقامحمدربیع‌سراج، ۱۴۰۱)، اما برای حل دراز مدت مشکلات زنان سرپرست خانوار، توانمندسازی آن‌ها از طریق توسعه کارآفرینی ضرورت پیدا می‌کند (Pécot et al., 2024).

در دهه اخیر مطالعات و تحقیقات کارآفرینی زنان رشد قابل توجهی داشته و توجه بسیاری از دانشگاهیان و پژوهشگران را به خود جلب کرده است که عناصر مؤثر بر فعالیت کارآفرینی زنان و چگونگی فرآیند توسعه آن را مورد بررسی قرار داده‌اند (Max and Chen and Barcus, 2013). در کشور چین (Ballereau, 2013) به این نتیجه رسیدند که افزایش و یا کاهش شایستگی، توانایی، انگیزه درونی، حمایت خانواده، موقعیت اجتماعی، شناخت فرهنگی و شبکه‌های بین فردی مبتنی بر عوامل غیراقتصادی و نابرابری جنسیتی زنان می‌تواند اثرات مثبت یا منفی بر توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه زنان داشته باشد. Sabirdjanovna (2022) در کشور ازبکستان و Gulvira et al. (2024) در پاکستان به بررسی مشکلات

دسترسی به منابع و دارایی‌ها، سطح پایین دسترسی به افراد و نهادهای حمایتی، سوء استفاده جنسی و آسیب‌پذیری در سطح جامعه و خانواده، دسترسی نداشتن به فرصت‌های شغلی برابر با مردان، دستمزدهای کمتر و مسئله فقر زمانی تأکید می‌شود.

نظریه ساختی - کارکردی: بر اساس این دیدگاه، آسیب‌ها و مشکلات زنان سرپرست خانوار به خاطر زن بودن آنان نیست، بلکه به این دلیل است که خانواده‌های زن سرپرست از حالت طبیعی، یعنی ایفای نقش فعال زن و مرد در زندگی خارج شده‌اند و خانواده دچار کژکارکردی و انواع آسیب‌ها شده است. **نظریه طبقاتی و ناتوانی دولت:** عامل اصلی گرفتاری و مشکلات زنان سرپرست خانوار را طبقه اجتماعی آنان می‌داند؛ به این معنا که زن به عنوان سرپرست خانوار عامل بروز مشکل یا آسیب نیست، بلکه نگاه طبقاتی به افراد مختلف چنین مشکلاتی را برای آن‌ها به وجود می‌آورد.

نظریه کنش متقابل: بر مبنای این نظریه، هیچ قانون و قاعده عامی نمی‌توان درباره آسیب‌پذیری زنان سرپرست خانوار بیان کرد؛ زیرا در این حالت واکنش فردی یا جمعی آنان به تغییر و بهبود شرایطشان نادیده گرفته می‌شود.

نظریه جامعه‌شناسی: در این نظریه زندگی روزمره، به جریان گذران زندگی روزمره اهمیت داده می‌شود. اهمیت این نظریه به این دلیل است که بیشتر از تجارب خود زنان سرپرست نشأت می‌گیرد و امکان بیشتری برای نزدیک شدن به نوعی نظریه‌پردازی ایرانی از وضعیت زنان سرپرست خانوار در طی زمان فراهم می‌کند.

مطالعه این نظریه‌ها نشان می‌دهد، هر یک از این نظریه‌ها تنها به توضیح و تبیین بخشی از وضعیت زنان سرپرست خانوار می‌پردازند و هیچکدام تحلیل جامعی در این زمینه ارائه نمی‌دهند. بدین ترتیب توجه

عملکرد کسب‌وکارهای زنان رابطه مثبت و معناداری دارد.

نتایج موحدی و پویا (۱۴۰۲) نشان داد، موانع پیش‌روی توسعه مشاغل خانگی برای زنان آسیب‌پذیر شامل موانع روان‌شناختی - خانوادگی، فرهنگی، مالی - حمایتی، آموزشی و بازاریابی هستند که در راستای آن فرهنگ‌سازی و توانمندسازی، حمایت‌های مالی، تبلیغات و بازاریابی و همچنین حمایت‌های آموزشی مهم‌ترین راهکارهای برون‌رفت از آن‌ها پیشنهاد شده است. نتایج حاصل از پژوهش حلاجان و همکاران (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که برنامه مشاوره گروهی بر عزت‌نفس زنان سرپرست خانوار (بی‌سرپرست و بدسرپرست) تأثیر دارد. همچنین برنامه‌های آموزشی آگاه‌سازی (فردی و شغلی) و کارآفرینی بر عزت‌نفس و گرایش‌های کارآفرینی زنان سرپرست خانواده مؤثر است. در همین راستا (Mishra and Kiran 2012) بر این باورند که تقویت مهارت‌های کارآفرینی از طریق آموزش‌های حرفه‌ای زمینه را برای ایجاد مسیر موفق برای زنان هندی فراهم نموده است.

نتایج تحقیق جلیلیان و محمدی (۱۴۰۱) نشان داد که دو گروه زنان سرپرست خانوار بهره‌مند و بی‌بهره از وام‌های اشتغال‌زایی کمیته امداد، از نظر وضعیت معیشت پایدار روستایی، تفاوت معنی‌داری با هم داشتند و زنان بهره‌مند، مخصوصاً در بعد سرمایه مالی و سرمایه فیزیکی وضعیت معیشت بهتری داشتند. همچنین در بین زنان بهره‌مند از وام‌های خوکفایی نیز کسانی که از میزان وام‌های دریافتی و دوره بازپرداخت آن‌ها رضایت داشته و همچنین در دوره‌های مهارت‌آموزی جهت ایجاد شغل شرکت داشتند، از سطح معیشت پایدار بالاتری برخوردار بودند. نتایج شهامت‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹) نشان می‌دهد که

و ارائه راه‌حلی برای افزایش بیشتر فعالیت‌های کارآفرینی زنان پرداخته و به این نتیجه رسیده است که، تغییر سیاست‌های دولت باعث توسعه کارآفرینی و مشاغل زنان شده است. Nair (2020) نیز معتقد است تصویب سیاست‌های تشویقی دولت در نوآوری و خلاقیت زنان، می‌تواند در رشد کارآفرینی آن‌ها نقش مهمی داشته و موجب کاهش چالش‌ها و مشکلات احتمالی شود.

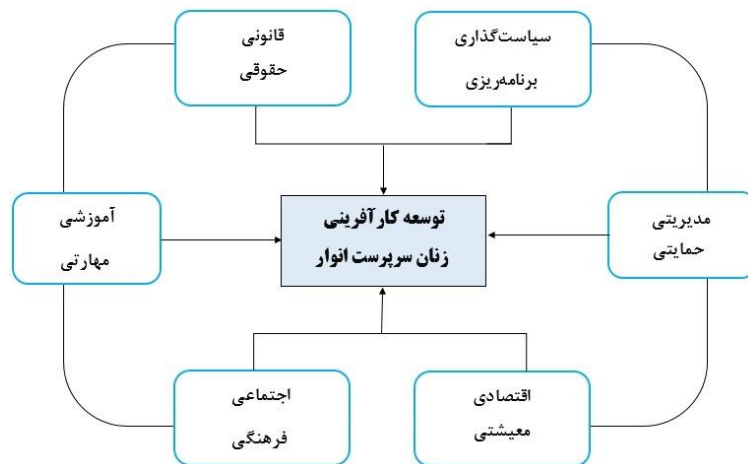
نتایج مطالعات (Jusaj and Abazi-Alili 2022) در کوزوو حاکی از آن بود که بی‌ثباتی کسب‌وکارهای زنان به دلیل نرخ بالای مالیات، پیچیدگی بوروکراسی اداری و عدم پشتیبانی دولت، نبود فناوری‌های مدرن و دسترسی به بازار، از چالش‌های زنان در توسعه کارآفرینی بوده است. (Bachri et al. 2022) نیز در نتایج تحقیق‌شان بیان داشتند دسترسی مناسب به منابع مالی و حمایت دولت محلی در توسعه کارآفرینی زنان در شهر لوکسئوماوه^۱ کشور اندونزی تأثیر مثبت داشته است. (Cabrera and Mauricio 2017) نیز به تأثیر دسترسی به منابع مالی بر کارآفرینی زنان و میزان موفقیت آن‌ها اشاره داشته است. (Ismail et al. 2021) در تحقیق‌شان به این نتیجه رسیدند که حمایت اعضای خانواده، وضعیت اقتصادی خانواده، استقلال شخصی و تمایل به داشتن کسب‌وکار، سطح مشارکت و توسعه کارآفرینی زنان را در کشور مالزی تحت تأثیر قرار داده است. یافته‌های تحقیقاتی (Ismail et al. 2016) در شش ایالت مالزی و (Bastida 2021) حاکی از آن است که تحمل ابهام، ریسک‌پذیری، انگیزه و اشتیاق کارآفرینی، عناصر مهمی در توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه زنان می‌باشند. (Oke 2013) در کشور نیجریه به این نتیجه رسیده است که شبکه‌های اجتماعی زنان و نحوه دستیابی به این شبکه‌ها با

¹ Lhokseumawe

میزان آشنایی با بازار کار و تعداد افراد تحصیل کرده بیکار در خانواده بیشترین تأثیر را بر میزان فقر اقتصادی زنان سرپرست خانوار روستایی داشته است. در هر کشوری نرخ اشتغال و بیکاری به طور عام، از جمله شاخص‌ها و مؤلفه‌های مهم توسعه اقتصادی به شمار می‌رود. در حالی که مسئله اشتغال و کارآفرینی زنان به طور خاص در سال‌های اخیر به دلایل مختلف حساسیت و اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده است. بنابراین آشکار نمودن عوامل مؤثر بر ورود زنان به ویژه گروه سرپرست خانوار به عرصه اقتصادی و به دنبال آن توسعه کارآفرینی در راستای رفع نیازهای آن‌ها با رویکرد کارآفرینانه تأکید می‌گردد. اگرچه کارآفرینان زن رشد زیادی در تعداد را تجربه کرده‌اند و به موفقیت‌های قابل توجهی دست یافته‌اند، تحقیقات علمی در این حوزه با پیشرفت آن‌ها همراه نبوده است. بررسی‌های به عمل آمده از گزارشات نتایج تحقیقات و مطالعات متعدد نشان از آن دارد که با وجود رشد تدریجی کارآفرینی در بین زنان سرپرست خانوار، با تنوعی از چالش‌ها و موانع در مسیر ایجاد و توسعه کارآفرینی‌شان روبه‌رو هستند که برآیند آن‌ها در شش بخش ویژه سیاست‌گذاری - برنامه‌ریزی، اقتصادی - معیشتی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی - مهارتی، قانونی - حقوقی و مدیریتی - حمایتی در قالب الگوی تحلیلی تحقیق جمع‌بندی گردید (شکل ۱).

فرآیند توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار تحت تأثیر عوامل نهادی، ساختاری، محیطی و محتوایی متعددی واقع می‌شود، که در این میان انگیزه‌های کارآفرینی، فرآیند انجام امور و فعالیت‌های مؤثر بر کارآفرینی، عوامل ساختاری، حمایت از نوآوری و ایده‌های جدید، برندسازی کارآفرینی، رشد و توسعه کارآفرینی اجتماعی، توجه به بازاریابی در فعالیت‌های خدماتی زنان، شبکه‌های ارائه دهنده خدمات کارآفرینی و در نهایت توسعه فرصت‌های جدید کارآفرینی توانسته‌اند اثرات تقویت‌کننده‌ای بر توسعه کارآفرینی زنان شهری سرپرست خانوار در شهر تهران داشته باشند. طی بررسی‌های (Agarwal et al. (2020 نیز در دو منطقه اوتار پرادش و اوتاراکنند کشور هند، عوامل فردی، اجتماعی و محیطی بر توسعه کارآفرینانه و شایستگی‌های موفقیت زنان کارآفرین تأثیر داشته است.

یافته‌های تحقیق شکوهی و همکاران (۱۳۹۷) حاکی از آن است که استراتژی‌های بیمه زنان سرپرست خانوار، پشتیبانی و خدمات بازاریابی محصولات، و همچنین ارائه تسهیلات به زنان خانوار، نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در استان سیستان و بلوچستان دارند. نتایج تحلیل رگرسیون مشایخی و همکاران (۱۴۰۰) نشان داد که متغیرهای دارا بودن مهارت در یک شغل، وضعیت مالی خانواده پدری، نداشتن سرمایه اولیه،

شکل ۱- الگوی تحلیلی تحقیق مبتنی بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار

(حسین علیانی و همکاران، ۱۴۰۲). نمونه‌گیری تا زمان رسیدن به اشباع نظری برای رسیدن به کفایت داده‌ها ادامه یافت. بر همین اساس، ۲۰ مصاحبه انجام شد که پس از مصاحبه ۱۵ام اشباع نظری صورت گرفته و مقوله جدیدی در راستای توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار مشاهده نگردید (جدول ۱). با این وجود برای دستیابی به حصول نتیجه مطمئن و دقیق‌تر، پنج مصاحبه دیگر نیز انجام شد که یافته جدیدی در آن دیده نشد.

مواد و روش‌ها

این پژوهش از حیث هدف از نوع تحقیقات کاربردی و از نظر ماهیت اکتشافی می‌باشد که با استفاده از فن پیمایش انجام شد. جامعه آماری تحقیق را خبرگان دانشگاهی و سازمانی با حداقل پنج سال تجربه در زمینه کارآفرینی و کسب‌وکارهای زنان شهری و روستایی تشکیل داده‌اند. انتخاب مشارکت‌کنندگان بر اساس نمونه‌گیری غیراحتمالی به شیوه هدفمند و با حداکثر تنوع یا ناهمگونی صورت گرفت

جدول ۲- مشخصات فردی- شغلی مصاحبه‌شوندگان تحقیق

ردیف	سطح تحصیلات	وضعیت شغلی	میزان سابقه (سال)	سن (سال)	ردیف	سطح تحصیلات	وضعیت شغلی	میزان شغلی (سال)	سن (سال)
۱	دکتری	استاد دانشگاه	۲۵	۶۱	۱۱	دکتری	استاد دانشگاه	۲۴	۵۵
۲	دکتری	استاد دانشگاه	۱۷	۵۲	۱۲	کارشناسی‌ارشد	سازمانی	۱۸	۵۰
۳	دکتری	سازمانی	۱۶	۴۸	۱۳	کارشناسی‌ارشد	کارآفرین	۲۰	۴۷
۴	کارشناسی‌ارشد	سازمانی	۲۰	۵۷	۱۴	دکتری	استاد دانشگاه	۲۰	۵۳
۵	دکتری	استاد دانشگاه	۲۲	۶۵	۱۵	دکتری	سازمانی	۱۵	۴۷
۶	کارشناسی‌ارشد	کارآفرین	۱۴	۴۷	۱۶	دکتری	استاد دانشگاه	۲۶	۵۸
۷	دکتری	استاد دانشگاه	۱۸	۵۰	۱۷	کارشناسی‌ارشد	سازمانی	۱۲	۴۷
۸	کارشناسی‌ارشد	کارآفرین	۱۵	۵۱	۱۸	دکتری	استاد دانشگاه	۱۷	۵۲
۹	دکتری	استاد دانشگاه	۲۹	۶۷	۱۹	دکتری	استاد دانشگاه	۲۶	۶۳
۱۰	دکتری	استاد دانشگاه	۲۱	۵۵	۲۰	کارشناسی‌ارشد	کارآفرین	۲۵	۵۷

شیوه مثلث‌سازی از طریق بهره‌گیری از منابع چندگانه شامل منابع کتابخانه‌ای، گروه کانونی با کارشناسان و مصاحبه با متخصصان، در این تحقیق از منابع متنوع به منظور جمع‌آوری اطلاعات استفاده شد.

روایی صوری و محتوایی ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق از طریق ارزیابی قضاوت‌های خبرگان انجام شد. در این روش، نظر پنج خبره در زمینه شاخص‌های روشن بودن، محتوا و جامع بودن سوالات فرآیند مصاحبه در قالب طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت ۱ تا ۵ دریافت شد (Skinner et al., 2014). با توجه به روایی ۸۶/۴ درصدی به دست آمده از رابطه زیر،

برای گردآوری اطلاعات ابتدا منابع و پیشینه تحقیق مرتبط با توسعه کارآفرینی زنان به ویژه زنان سرپرست خانوار بر اساس اسناد مکتوب و سایت‌های معتبر اینترنتی بررسی و راهنمای مصاحبه با نمونه‌های آماری مشخص گردید. ابزار جمع‌آوری اطلاعات مصاحبه چهره به چهره براساس سوالات نیمه‌ساختارمند بود. مصاحبه‌ها به طور متوسط در مدت زمان حدود ۵۷ دقیقه انجام شد که کمترین و بیشترین آن ۴۴ و ۱۲۰ دقیقه بود. به طوری که به ازای هر مصاحبه علاوه بر ضبط گفتگو با مشارکت‌کننده، یادداشت‌برداری نیز انجام شد. با توجه به استفاده از

$$\text{درصد روایی} = \frac{\text{جمع میانگین امتیازات}}{\text{حداکثر امتیازات پنج خبره}} \times 100$$

شاخص‌های مورد استفاده در مصاحبه برای مشارکت‌کنندگان دارای روایی بسیار مطلوبی بوده است (جدول ۲).

جدول ۲- تعیین روایی صوری و محتوایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات تحقیق

خبره اول	خبره دوم	خبره سوم	خبره چهارم	خبره پنجم	شاخص‌های ارزیابی
5	4	5	5	4	نگارش و روان بودن سوالات مطرح شده
4	4	5	4	3	میزان انطباق سوالات با مدل مفصلی پژوهش
3	5	3	5	4	انطباق گزاره‌های مطرح شده با عنوان پژوهش
5	4	4	3	5	تفکیک مناسب سوالات پژوهش در چارچوب مصاحبه
5	5	5	4	5	نیاز به حذف و اضافه کردن گویه‌ها (جابجایی و طبقه‌بندی صحیح گویه‌ها)

محاسبه گردید (جدول ۳). بر این اساس ضریب پایایی ۰/۸۰۶ به دست آمده است که مقدار مطلوبی می‌باشد. چرا که حداقل مقدار قابل قبول برای ضریب پایایی برابر ۰/۶ (۶۰ درصد) می‌باشد (Moss et al., 1998؛ هوشیار و همکاران، ۱۴۰۲).

$$\text{درصد توافق درون موضوعی} = \frac{\text{تعداد توافقات} * 2}{\text{تعداد کل کدها}} \times 100$$

برای ارزیابی پایایی فرآیند مصاحبه، از روش درصد توافق بین دو کدگذار استفاده شد. از بین نتایج مصاحبه، سه مصاحبه انتخاب گردیده و به طور جداگانه توسط دو مشارکت‌کننده، کدگذاری گردید. در هر یک از دو مصاحبه، کدهای مشابه به عنوان توافق و کدهای غیرمشابه با عنوان عدم توافق مشخص شدند. سپس درصد توافق درون موضوعی که به عنوان شاخص پایایی تحلیل محسوب می‌شود، از طریق رابطه زیر

جدول ۳- ارزیابی پایایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات بر اساس درصد توافق بین دو کدگذار

ردیف	شماره مصاحبه	تعداد کدها	کدهای مورد توافق	میزان پایایی
1	اول	۴۵	۱۷	۰/۷۵۶
2	پنجم	۳۸	۱۵	۰/۷۸۹
3	دهم	۴۶	۲۰	۰/۸۷۰
	کل	۱۲۹	۵۲	۰/۸۰۶

وارد کدگذاری محوری می‌شود. در نهایت زمانی که مقوله‌های مختلف با همدیگر و متغیر محوری ارتباط یافته و محصول نظریه داده‌بنیاد شکل می‌گیرد (حسین‌پور و همکاران، ۱۳۹۷؛ بابایی زکلیکی و همکاران، ۱۳۹۷). بدین منظور تحلیل نتایج با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA نسخه ۲۰۲۰ انجام و به صورت مدل پارادایمی ارائه گردید.

در این تحقیق تجزیه و تحلیل اطلاعات با رویکرد نظریه داده‌بنیاد و به شیوه استراوس و کوربین انجام شد. رویکرد پدیدارشنونده در نظریه‌سازی داده‌بنیاد، با گذر از سه گام اصلی کدگذاری باز، محوری و انتخابی حاصل می‌شود (Singh and Stefan, 2018). پس از پایان مصاحبه فرآیند کدگذاری باز شروع می‌شود. در این مرحله مفاهیم ایجاد می‌شوند و پژوهشگر بنا به یکپارچگی و همپوشانی، آن‌ها را مقوله‌بندی کرده و

نتایج

توزیع فراوانی ویژگی‌های فردی مشارکت‌کنندگان: بر اساس مصاحبه‌های صورت گرفته، بیش از نیمی از مصاحبه‌شوندگان را مردها با ۶۰ درصد تشکیل دادند. نتایج نشان داد متوسط سن افراد مورد مطالعه ۵۴/۱ سال بوده که گروه سنی ۵۱ تا ۶۰ سال بالاترین فراوانی را نسبت به سایر گروه‌ها با ۴۵ درصد به خود اختصاص داده است. توزیع فراوانی سطح تحصیلاتی مشارکت‌کنندگان حاکی از آن است که ۶۵ درصد از آن‌ها تحصیلاتی در حد دکتری و ۳۵ درصد دیگر نیز دارای تحصیلات کارشناسی ارشد بودند. یافته‌ها گویای آن بود که متوسط سابقه و تجربه مرتبط با کارآفرینی و کسب‌وکارهای زنان ۲۰ سال بود که کمترین و بیشترین آن ۱۲ سال و بیشترین آن ۲۹ سال است.

استخراج مفاهیم و مقوله‌ها از مصاحبه‌ها در قالب کدگذاری باز: بررسی مصاحبه‌های صورت گرفته در راستای عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد، راهبردها و پیامدهای آن نشان داد که، ۲۲۸ مقوله شناسایی و کدگذاری شدند. برای افزایش درصد دقت و صحت

نتایج، مطالب مطرح شده در مصاحبه‌ها در سه مرحله مورد بازبینی قرار گرفت. به طوری که پس از حذف مقوله‌های غیرمرتبط و ادغام برخی از آن‌ها به دلیل مشابه بودن و معانی یکسان، ۸۵ کد نهایی گردید (جدول ۴). بر اساس یافته‌ها، کدهای «حمایت از زنان سرپرست خانوار با ارائه مشاوره پرورش ایده» و «مشاوره‌های توانمندی کارآفرینانه به زنان سرپرست مستعد راه‌اندازی کسب‌وکار» با ۱۰۰ و ۹۰ درصد بالاترین، و «ارائه آموزش‌ها و مشاوره‌های توانمندی در راستای افزایش مهارت‌های مدیریتی و ارتباطی زنان»، «ارائه خدمات مشاوره و هدایت شغلی زنان سرپرست مستعد راه‌اندازی کسب‌وکار» و «قوانین حامی خودکفایی زنان سرپرست خانوار» با ۲۰ درصد کمترین تکرار را در بین خبرگان داشتند. از طرفی نتایج گویای آن است که، مصاحبه ۱۵ با ۵۹ مقوله و همچنین مصاحبه ۱۳ با ۳۷ مقوله به ترتیب بیشترین و کمترین مقوله‌های مطرح شده را به خود اختصاص داده‌اند. از طرفی، متوسط تکرار گویه‌ها در مصاحبه‌های صورت گرفته حدود ۱۱ مقوله (۵۴ درصد) در مدت زمان ۶۵/۰۲ دقیقه بوده است.

جدول ۴- استخراج مفاهیم مطرح شده در مصاحبه‌ها در قالب کدگذاری باز

ردیف	مفاهیم مستخرج از مصاحبه‌ها	کد مشخص شده	فراوانی در مصاحبه	درصد فراوانی
۱	معرفی الگوهای نقش برتر در زمینه کارآفرینی زنان در داخل کشور	11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۹	۴۵
۲	ارائه آموزش‌های توانمندسازی فردی زنان سرپرست خانوار	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 16, 17, 18	۱۵	۷۵
۳	دوره‌های آموزشی خودتعیین‌گری برای زنان سرپرست خانوار	2, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۵	۷۵
۴	آموزش مهارت‌های ارتباطی و مدیریتی کارآفرینی به زنان سرپرست خانوار	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	۱۰	۵۰
۵	همکاری با مراکز همانند کمیته امداد و بهزیستی در راستای ارائه مشوق‌های مالی به زنان سرپرست خانوار	11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۹	۴۵
۶	راه‌اندازی مرکز کارآفرینی زنان سرپرست خانوار	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	۱۰	۵۰
۷	وام‌های اشتغال‌زایی زنان سرپرست خانوار	11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۹	۴۵
۸	تشکیل کانون‌ها خیرین و شبکه‌های نیکوکاری	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18	۱۵	۷۵

درصد فراوانی	فراوانی در مصاحبه	کد مشخص شده	مفاهیم مستخرج از مصاحبه‌ها	ردیف
۴۰	۸	11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20	تشکیل اجماعی از صندوق‌های قرض الحسنه در ارائه خدمات مالی بدون بهره به زنان سرپرست خانوار	۹
۸۰	۱۶	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18	اصلاح ساختارهای قانونی و نهادی حمایتی در راستای حمایت از زنان سرپرست خانوار	۱۰
۳۵	۷	6, 7, 8, 11, 12, 15, 17	مشوق‌های قانونی حامی زنان سرپرست خانوار در مراحل اولیه راه‌اندازی کسب‌وکار	۱۱
۷۵	۱۵	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 19, 20	آموزش بازاریابی و فروش	۱۲
۳۰	۶	13, 14, 15, 16, 17, 18	دوره‌های فنی و حرفه‌ای رایگان برای زنان سرپرست خانوار	۱۳
۷۰	۱۴	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 20	ارائه مهارت‌های نرم شامل خودباوری، اعتماد به نفس، تصمیم‌گیری و حل مساله به زنان سرپرست خانوار	۱۵
۴۰	۸	13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	آموزش مهارت‌های حسابداری و مالی	۱۶
۷۰	۱۴	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 20	آموزش اصول مذاکره و ارتباطات	۱۷
۳۰	۶	13, 14, 15, 16, 17, 18	آموزش راه‌های شناسایی و بهره‌برداری از فرصت‌های کارآفرینانه در شهرستان مشهد	۱۸
۷۰	۱۴	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 20	آموزش ابعاد کسب‌وکار به زنان سرپرست خانوار	۱۹
۴۰	۸	4, 5, 13, 14, 15, 16, 17, 18	آموزش پرورش ایده کسب‌وکار	۲۰
۸۰	۱۶	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 19, 20	حمایت از زنان سرپرست خانوار با ارائه مشاوره مالی	۲۱
۴۰	۸	6, 7, 13, 14, 15, 16, 17, 18	حمایت از زنان سرپرست خانوار با ارائه مشاوره کسب‌وکار	۲۲
۱۰۰	۲۰	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	حمایت از زنان سرپرست خانوار با ارائه مشاوره پرورش ایده	۲۳
۲۰	۴	11, 12, 15, 20	ارائه آموزش‌ها و مشاوره‌های توانمندی در راستای افزایش مهارت‌های مدیریتی و ارتباطی زنان	۲۴
۹۰	۱۸	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	مشاوره‌های توانمندی کارآفرینانه به زنان سرپرست مستعد راه‌اندازی کسب‌وکار	۲۵
۴۵	۹	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12	مشاوره تهیه بوم کسب‌وکار	۲۶
۸۰	۱۶	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18	مشاوره استفاده از بسترهای فضای مجازی جهت توسعه فروش و کسب‌وکار	۲۷
۲۰	۴	11, 12, 19, 20	ارائه خدمات مشاوره و هدایت شغلی زنان سرپرست مستعد راه‌اندازی کسب‌وکار	۲۸
۸۰	۱۶	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18	قوانین تسهیل کسب‌وکار	۲۹
۲۰	۴	11, 12, 19, 20	قوانین حامی خودکفایی زنان سرپرست خانوار	۳۰
۷۰	۱۴	1, 2, 5, 6, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	موانع قانونی مربوط به اخذ مجوزهای کسب‌وکار برای زنان سرپرست خانوار	۳۱
۶۰	۱۲	3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 19, 20	امکان بهره‌مندی زنان از حق ارث و تبدیل آن به منابع مالی در زمینه راه‌اندازی کسب‌وکار	۳۲
۵۰	۱۰	1, 2, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18	ارائه تسهیلات مالی به زنان سرپرست خانوار	۳۳
۶۰	۱۲	3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 15, 17, 19, 20	مشوق‌های مالی ارگان‌های دولتی	۳۴
۳۵	۷	1, 2, 9, 10, 11, 12, 15	معافیت‌های مالیاتی برای زنان کارآفرین سرپرست خانوار	۳۵
۷۰	۱۴	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	معافیت‌هایی در زمینه وثیقه و ضامن در اخذ منابع مالی از بانک‌ها برای زنان کارآفرین سرپرست خانوار	۳۶

تدوین الگوی توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد / وحیده نیکونام طوسی و همکاران

ردیف	مفاهیم مستخرج از مصاحبه‌ها	کد مشخص شده	فراوانی در مصاحبه	درصد فراوانی
۳۷	ارائه وام‌های بدون بهره به زنان سرپرست خانوار	1, 2, 5, 6, 9, 10, 11, 12	۸	۴۰
۳۸	دسترسی زنان به خدمات اعتباری	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۴	۷۰
۳۹	دسترسی زنان به منابع همانند زمین	1, 2, 9, 10, 11, 12	۶	۳۰
۴۰	دسترسی زنان به اطلاعات لازم برای کسب‌وکار	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۴	۷۰
۴۱	استقبال خانواده‌های ایرانی از فعالیت کارآفرینانه زنان	1, 2, 9, 10, 11, 12	۶	۳۰
۴۲	انسجام خانواده و روابط بین فردی در خانواده زنان سرپرست	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۶۰
۴۳	مخالفت خانواده با فعالیت‌های کارآفرینانه زنان سرپرست خانوار	1, 2, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 19, 20	۱۰	۵۰
۴۴	کمبود حمایت معنوی خانواده	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۶۰
۴۵	نگرش موافق اطرافیان	1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 19, 20	۱۳	۶۵
۴۶	ارزش‌های مقدس کار حلال	3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 15, 19, 20	۱۱	۵۵
۴۷	عدم حمایت‌های اجتماعی از زنان کارآفرین سرپرست خانوار	1, 2, 5, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۳	۶۵
۴۸	وجود فرهنگ مردسالاری در سازمان‌ها	3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12	۸	۴۰
۴۹	ناهمخوانی انتظارات نقشی	1, 2, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۲	۶۰
۵۰	باورهای کلیشه‌ای نسبت به زنان سرپرست خانوار	3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13	۹	۴۵
۵۱	انتظارات متناقض از زنان سرپرست خانوار	1, 2, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۲	۶۰
۵۲	تبعیض‌های اجتماعی و جنسیتی در جامعه	3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12	۸	۴۰
۵۳	ارزشمندی استقلال زنان در جامعه	1, 2, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۲	۶۰
۵۳	ویژگی‌های شخصیتی	11, 12, 15, 19, 20	۵	۲۵
۵۴	تحمل ابهام	13, 14, 15, 16, 17, 18	۶	۳۰
۵۵	ساختار روانی و شخصیتی	1, 2, 5, 9, 10, 11, 12, 15, 19, 20	۱۰	۵۰
۵۶	ترس از شکست	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۶۰
۵۷	پایین بودن ریسک‌پذیری	1, 2, 9, 10, 11, 12, 19, 20	۸	۴۰
۵۸	تحمل پیچیدگی	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۶۰
۵۹	علاقتمندی به نوآوری	1, 2, 9, 10, 11, 12, 19, 20	۸	۴۰
۶۰	روحیه خودکارآمدی	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۴	۷۰
۶۱	استقبال شهرداری و سمن‌ها از مشارکت در برنامه‌های حمایت از زنان کارآفرین	1, 2, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 17	۱۰	۵۰
۶۲	میزان حمایت فکری از زنان سرپرست خانوار از سوی سازمان‌های مردم‌نهاد	1, 2, 5, 9, 10, 11, 12, 15, 19, 20	۱۰	۵۰
۶۳	شبکه‌های کسب‌وکار زنان در مناطق مختلف شهر	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۴	۷۰
۶۴	برنامه‌های آموزشی مراکز حمایتی برای زنان سرپرست خانوار	1, 2, 9, 10, 11, 12, 19, 20	۸	۴۰
۶۵	حمایت‌های اجتماعی و فرهنگی مراکز حمایتی برای زنان سرپرست خانوار	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۷۰
۶۶	برنامه‌های توانمندسازی کمیته امداد برای زنان سرپرست	1, 2, 9, 10, 11, 12, 19, 20	۸	۴۰
۶۷	حمایت‌های دولت در شکل وام‌های خوداشتغالی به زنان کارآفرین سرپرست خانوار	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۶۰

ردیف	مفاهیم مستخرج از مصاحبه‌ها	کد مشخص شده	فراوانی در مصاحبه	درصد فراوانی
۶۸	حمایت نهادهای دولتی همانند آستان قدس رضوی، جهاد کشاورزی شهرستان مشهد از کارآفرینی زنان سرپرست خانوار	1, 2, 9, 10, 11, 12, 19, 20	۸	۴۰
۶۹	برنامه‌های جامع حامی کارآفرینی زنان در اسناد بالادستی و برنامه‌های کلان کشور	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۶۰
۷۰	رویکرد حامی تقویت خلافت زنان در جامعه	1, 2, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 19, 20	۱۲	۶۰
۷۱	تقویت جایگاه زنان در برنامه‌های درسی مدارس	1, 2, 5, 9, 10, 11, 12, 15	۸	۴۰
۷۲	تقویت روحیه خودباوری در زنان کارآفرین سرپرست خانوار	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۴	۷۰
۷۳	حمایت از زنان کارآفرین	1, 2, 9, 10, 11, 12	۶	۳۰
۷۴	تغییر تصورات جامعه از زن و جایگاه آن در جامعه	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۶۰
۷۵	القای انتظارات از زنان به جامعه	1, 2, 9, 10, 11, 12, 19, 20	۸	۴۰
۷۶	استرس بیش از حد در مورد سرمایه مخاطره‌ای	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18	۱۲	۶۰
۷۷	عدم اعتماد سرمایه‌گذاران به تولدایی‌های زنان کارآفرین در جامعه	1, 2, 9, 10, 11, 12, 19, 20	۸	۴۰
۷۸	موانع مربوط به تأمین وثیقه تضمینی برای راه‌اندازی فعالیت کارآفرینانه	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۴	۷۰
۷۹	مشکلات مربوط به تأمین مالی کارآفرینی	1, 2, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 19, 20	۱۲	۶۰
۸۰	توسعه اقتصادی- اجتماعی	1, 2, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 19, 20	۱۲	۶۰
۸۱	کاهش وابستگی زنان سرپرست به سازمان‌های حمایتی	1, 2, 5, 9, 10, 11, 12, 15	۸	۴۰
۸۲	ترغیب اقدامات کارآفرینانه بین زنان	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۴	۷۰
۸۳	تکریم جایگاه زن در جامعه	1, 2, 9, 10, 11, 12	۶	۳۰
۸۴	افزایش زنان با عزت نفس در جامعه	3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20	۱۴	۷۰
۸۵	انسجام خانواده در جامعه	1, 2, 9, 10, 11, 12, 14	۷	۳۵
۵۴	میانگین		۱۱	

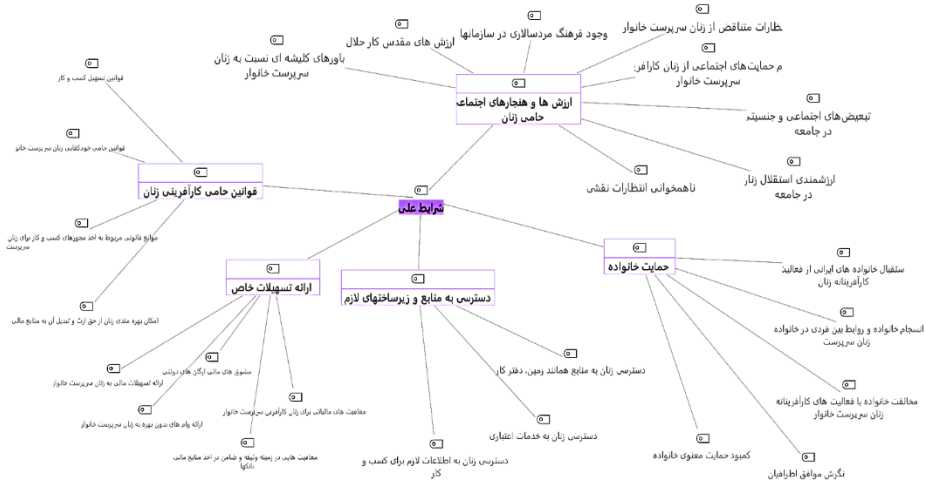
در سه بخش علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر در هفت مقوله اصلی طبقه‌بندی شدند. ارتباطات عوامل علی با ۲۵ کد در پنج مؤلفه قوانین حامی کارآفرینی زنان، ارائه تسهیلات خاص، دسترسی به منابع و زیرساخت‌های لازم، حمایت خانواده و ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی حامی زنان (شکل ۲)؛ عوامل زمینه‌ای با ۱۰ کد در دو مؤلفه ویژگی‌های روانشناختی زنان سرپرست خانوار، شبکه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد حامی (شکل ۳)؛ عوامل مداخله‌گر با ۱۶ کد در پنج مؤلفه حمایت مراکز حامی همانند کمیته امداد امام خمینی، حمایت‌های دولتی، نظام تعلیم و تربیت،

کدگذاری محوری و تعیین عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در قالب ارائه مدل پارادایمی: هدف از کدگذاری محوری ایجاد رابطه بین مقوله‌های تولید شده در کدگذاری باز است که معمولاً بر اساس الگوی پارادایمی انجام می‌شود. در این مرحله دسته‌بندی طبقات و تحلیل روابط بین آنها بر اساس نظریه اشتراوس و کوربین (۱۹۹۰) با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA²⁰²⁰ انجام گرفت. به طوری که مقوله‌ها را به مؤلفه‌های‌شان در هر بُعد مرتبط می‌سازد. با توجه به کدهای نهایی شده، عوامل تأثیرگذار در توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار

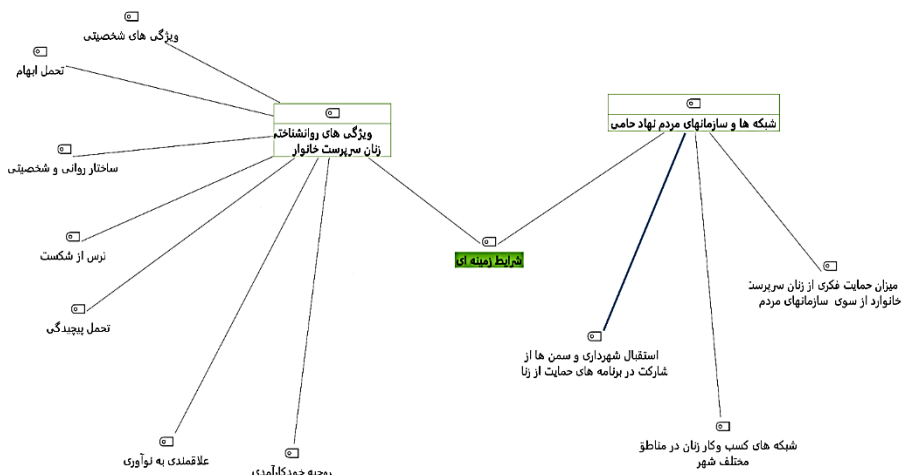
تدوین الگوی توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد / وحیده نیکونام طوسی و همکاران

تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار، راهبردها و پیامدهای توسعه‌ای کارآفرینی در قالب مدل پارادایمی ارائه گردید (شکل ۵).

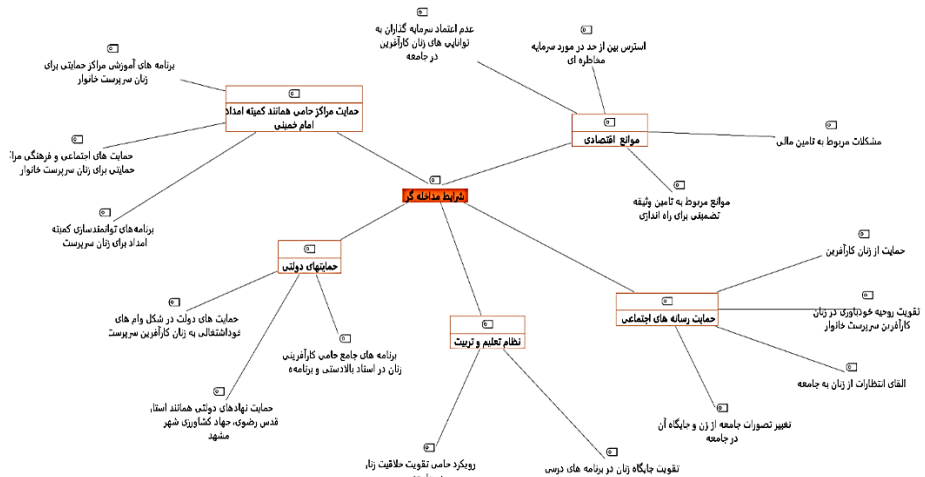
حمایت رسانه‌های اجتماعی و موانع اقتصادی (شکل ۴)؛ بر اساس نرم‌افزار MAXQDA2020 مشخص و ارائه گردید. به طوری که پس از تعیین عوامل

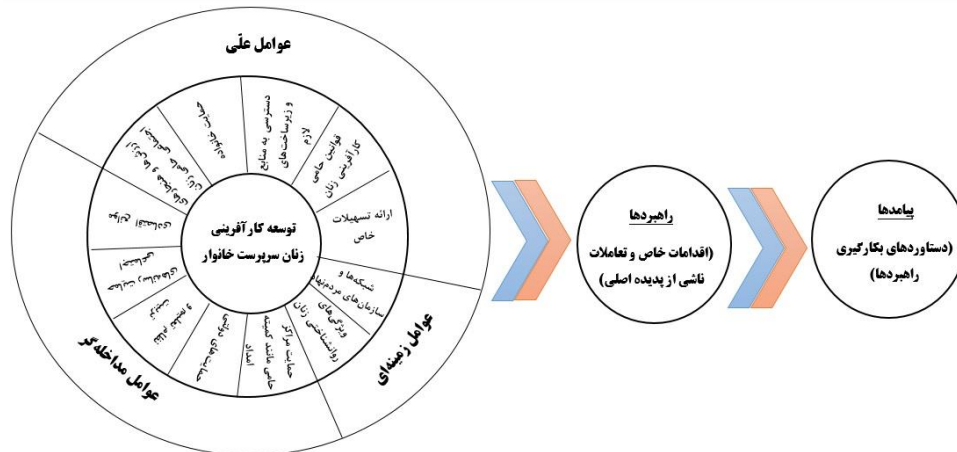
شکل ۲- عوامل علی اثرگذار بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار

شکل ۳- عوامل زمینه‌ای اثرگذار بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار

شکل ۴- عوامل مداخله‌گر اثرگذار بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار

شکل ۵- الگوی پارادایمی توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد با روش تئوری بنیانی

در جامعه دارد. چرا که شناسایی عوامل تأثیرگذار و موانع پیش‌روی آن‌ها می‌تواند نقش کلیدی در تغییر سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی و اجتماعی در توسعه هدفمند کارآفرینی زنان سرپرست خانوار داشته باشد. در همین راستا تحقیق حاضر ضمن بررسی عوامل مؤثر در توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد، الگویی مبتنی بر تئوری داده‌بنیانی متناسب با توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در منطقه مورد مطالعه ارائه نموده است.

با تحلیل محتوای مصاحبه‌های صورت گرفته، قوانین حامی کارآفرینی زنان، ارائه تسهیلات خاص، دسترسی به منابع و زیرساخت‌های لازم، حمایت خانواده، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی حامی زنان، مهم‌ترین عواملی بودند که مستقیماً بر مقوله اصلی یعنی توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد تأثیر مستقیمی داشتند که مورد تحلیل قرار گرفته است. بنابراین با توجه به محدودیت‌های اجتماعی و اقتصادی موجود بر سر راه زنان سرپرست خانوار، دولت و سازمان‌های حمایتی می‌توانند با بازبینی قوانین موجود مبتنی بر تسهیل در راه‌اندازی کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و توسعه آن‌ها در مناطق شهری و روستایی از زنان سرپرست خانوار گام

بحث و نتیجه‌گیری

کارآفرینی زنان به عنوان موضوعی بسیار خاص و جاری در کشورهای مختلف به ویژه در کلانشهرها می‌باشد. این امر باعث شده است تا تحقیقات و مطالعات زیادی در زمینه ایجاد و توسعه کارآفرینی زنان و همچنین چالش‌های پیش‌روی آن‌ها متمرکز شوند (Jusaj and Abazi-Alili, 2022). با وجود مشکلاتی همانند موانع جنسیتی در مسیر کارآفرینی زنان، فرصت‌هایی نیز وجود دارد که باعث شده است تا کارآفرینی زنان به عنوان یکی از شاخص‌های اصلی توسعه جهانی مدنظر قرار گیرد (Aladejebi, 2020). این در حالی است که در دهه اخیر مشارکت زنان در راه‌اندازی کسب‌وکارها و توسعه کارآفرینی آن‌ها بیشتر شده است (Jakhar and Krishna, 2020). به طوری که زنان با ایجاد شغل، توسعه انسانی، کاهش فقر، آموزش، بهداشت، ثروت و توسعه، نقش فعالی در جامعه و اقتصاد دارند. از طرفی، زنان سرپرست خانوار که با مسائل متعدد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، روانی و هیجانی روبه‌رو هستند می‌تواند آثار هم‌آثار مثبت و در مواقعی هم‌آثار منفی بر جامعه بگذارد (شهامت‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹). بر همین اساس ایجاد و توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار اهمیت بسیار زیادی

تأکید می‌باشد (حاجی‌لو و همکاران، ۱۳۹۹؛ شکوهی و همکاران، ۱۳۹۷).

دسترسی به منابع و زیرساخت‌های لازم دیگر عاملی است که در توسعه کارآفرینی زنان در شهرستان مشهد نقش آفرینی مثبتی دارد. در این راستا، دسترسی زنان به خدمات اعتباری و وام (مطابق با نتایج تحقیقات Han et al., 2019 در چین)، منابع و همچنین دسترسی زنان به اطلاعات لازم برای کسب‌وکار (مطابق با نتایج تحقیقات Ismail et al., 2021 در مالزی و خسروی‌پور و همکاران، ۱۳۹۹ در ایران)، از جمله فاکتورهای زیرساختی مهم در راه‌اندازی و بهبود کارآفرینی زنان است که موجب کاهش محدودیت‌های آن‌ها در بستر رقابت با سایر کارآفرینان خواهد شد. شاطریان و همکاران (۱۳۹۶) و Wei et al. (2021) با تأیید یافته به دست آمده، بر این باورند که دسترسی زنان به اطلاعات و زیرساخت‌های لازم از جمله آموزش، شبکه‌های اجتماعی، شیوه‌های تأمین مالی و... جهت شروع کسب‌وکار و توسعه آن، درصد موفقیت آن‌ها را افزایش خواهد داد. از طرفی با افزایش محدودیت‌های دسترسی زنان کارآفرین به منابع و زیرساخت‌ها، بیشتر در معرض خطر اجتماعی و اقتصادی قرار می‌گیرند (روشنی و همکاران، ۱۳۹۹). این در حالی است که Verheul et al. (2012) موضوع را تأیید نموده و وجود محدودیت‌های مختلف در کارآفرینان زن را عاملی برای شکست آن‌ها در کسب‌وکارهای ایجاد شده می‌دانند.

حمایت خانواده در ابعاد مختلف تأثیر مثبتی بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار داشته است. استقبال خانواده‌های از فعالیت کارآفرینانه زنان، انسجام خانواده و روابط بین فردی در خانواده زنان سرپرست خانوار، بهبود حمایت معنوی خانواده و نگرش موافق اطرافیان، از نشانه‌های حمایت مثبت

مهمی در خودکفایی و استقلال زنان در سیستم تولید و بازار کشور داشته باشند. این یافته با نتایج تحقیقات قاسمی و همکاران (۱۴۰۱) و Simba et al. (2023) همسو بوده و بر نقش مهم حمایت‌های دولتی از طریق قوانینی اجرایی در کارآفرینی زنان تأکید داشتند. رستمعلی‌زاده و علی‌جمعه‌زاده (۱۳۹۷) و Cukier et al. (2020) نیز به تأثیر حمایت‌های دولتی و سیاست‌گذاری در توسعه کارآفرینی زنان اشاره نموده‌اند.

براساس نتایج به دست آمده از تحقیق، ارائه تسهیلات ویژه به زنان کارآفرین سرپرست خانوار تأثیر زیادی بر راه‌اندازی و توسعه کارآفرینی این گروه از زنان دارد. قادرمرزی و همکاران (۱۳۹۴) و جلیلیان و پاپ‌زن (۱۳۹۸) معتقدند که فقدان پشتوانه مالی و پس‌انداز کافی، و همچنین نداشتن وثیقه و ضامن برای استفاده از اعتبارات دولتی، مهم‌ترین موانع توسعه کارآفرینی زنان است. این موضوع در نتایج تحقیقات Navarro and Jiménez (2016) مورد تأیید قرار گرفته است. از این رو زمینه‌سازی لازم در دریافت تسهیلات کم‌بهره یا بدون بهره، ایجاد مشوق‌های مالی سازمان‌های متولی حمایتی در پرداخت تسهیلات، معافیت‌های مالیاتی برای زنان کارآفرین سرپرست خانوار، می‌تواند روند توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار را به ویژه در مناطق روستایی فراهم آورند. به بیان دیگر، حمایت دولت از کارآفرینان زن در قلب وام‌های خود اشتغالی به عنوان استراتژی اثرگذار بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار مطرح شده است (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۱). بنابراین نقش سیاست‌های حمایتی - اقتصادی دولت از زنان همچون اشتغال و میزان دسترسی آن‌ها به منابع مالی و همچنین برخورداری آن‌ها از حق مالکیت قانونی، در توانمندسازی زنان به ویژه در بخش اقتصادی مورد

Chatterjee and Ramu (2018) همخوانی داشته و به این نتیجه رسیدند که محدودیت‌های مبتنی بر جنسیت و محدودیت‌های فرهنگی، باعث جلوگیری از توسعه کارآفرینی زنان در هند شده است. بنابراین بهبود توانمندسازی زنان به عنوان یک عامل کلیدی در کاهش شکاف‌های جنسیتی و یکی از ارکان مهم توسعه کارآفرینی محسوب می‌شود (Cukier et al., 2020; Diiro et al. 2018; Navarro and Jiménez, 2016؛ سوختانو و همکاران، ۱۴۰۱). تبعیض‌های اجتماعی و جنسیتی در جامعه و همچنین وجود فرهنگ مردسالاری در سازمان‌های حمایتی، از جمله دلایل ایجاد هنجارهای اجتماعی و اقتصادی زنان در جامعه شده است. در همین راستا (Ibeh (2009) در بررسی عوامل مؤثر بر عملکرد زنان کارآفرین در کنیا به این نتیجه رسیدند که تبعیض جنسیتی، عوامل فرهنگی و اجتماعی مهم‌ترین عوامل توسعه کارآفرینی زنان هستند. از طرفی، باورهای کلیشه‌ای نسبت به زنان سرپرست خانوار و انتظارات متناقض از آن‌ها، ارزش‌های مقدس کار حلال را تحت تأثیر قرار داده و مانعی برای ورود زنان سرپرست خانوار به عرصه کارآفرینی خواهد شد. با توجه به نتایج به دست آمده از تحقیق و تعیین عوامل تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد، راهبردها و پیامدهای حاصل از آن در جدول ۵ ارائه شده است.

مالی و غیرمالی خانواده در امر توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار می‌باشد. این یافته با نتایج مطالعات قاسمی و همکاران (۱۴۰۱) همسو بوده و معتقدند که حمایت‌های نسبی خانواده از فعالیت‌های کارآفرینانه زنان عاملی برای موفقیت آن‌ها در توسعه کارآفرینی است. بنابراین جلب نظر خانواده برای موافقت با اشتغال زنان در راه‌اندازی فعالیت‌های کارآفرینانه اثرگذاری مثبتی دارد (Chen and Barcus, 2024; Ismail et al., 2021). در همین راستا جلیلیان و پاپزن (۱۳۹۸) میزان مشارکت افراد در خانواده، سطح تشویق از طرف اعضای خانواده، استفاده از تجربه موفق سایر افراد خودکفای خانواده، و همچنین وجود فرهنگ کارآفرینی در خانواده را در کاهش موانع و محدودیت‌های کارآفرینی و خودکفایی زنان سرپرست خانواده تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) تأثیرگذار دانسته‌اند.

همان‌طور که نتایج نشان داد ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی در توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار تأثیر داشته است. در واقع محدودیت‌های فرهنگی و آداب و رسوم‌های سنتی و همچنین گرایش‌های جنسیتی به مردان در امر ایجاد کسب‌وکار و توسعه آن، چالشی بر مشارکت پایین زنان سرپرست خانوار در امر کارآفرینی و مزوی شدن آن‌ها از محیط اجتماعی و اقتصادی است. این یافته با نتایج تحقیقات

جدول ۵- راهبردها و پیامدهای حاصل از توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار مستخرج از مصاحبه

شاخص‌ها	مؤلفه	بعد
معرفی الگوهای نقش برتر در زمینه کارآفرینی زنان در داخل کشور	برگزاری دوره‌های	راهبردهای کنش و واکنش
ارائه آموزش‌های توانمندسازی فردی زنان سرپرست خانوار	آموزشی توانمندسازی	
دوره‌های آموزشی خودتعیین‌گری برای زنان سرپرست خانوار	زنان سرپرست خانوار	
آموزش مهارت‌های ارتباطی و مدیریتی کارآفرینی به زنان سرپرست خانوار	تشکیل صندوق‌های	مالی حامی زنان سرپرست خانوار
همکاری با مراکز همانند کمیته امداد و بهزیستی در راستای ارائه مشوق‌های مالی به زنان سرپرست خانوار	مالی حامی زنان سرپرست خانوار	
راه‌اندازی مرکز کارآفرینی زنان سرپرست خانوار	سرپرست خانوار	

تدوین الگوی توسعه کارآفرینی زنان سرپرست خانوار در شهرستان مشهد / وحیده نیکونام طوسی و همکاران

مؤلفه	شاخص‌ها	بعد
	وام‌های اشتغال‌زایی زنان سرپرست خانوار تشکیل کانون‌ها خیرین و شبکه‌های نیکوکاری تشکیل اجماعی از صندوق‌های قرض‌الحسنه در ارائه خدمات مالی بدون بهره به زنان سرپرست خانوار	
تدوین قوانین تسهیلگر کسب‌وکار	اصلاح ساختارهای قانونی و نهادی حمایتی در راستای حمایت از زنان سرپرست خانوار مشوق‌های قانونی حامی زنان سرپرست خانوار در مراحل اولیه راه‌اندازی کسب‌وکار	
برگزاری دوره‌های آموزشی کارآفرینانه در مراکز رشد و مراکز حمایتی	آموزش بازاریابی و فروش دوره‌های فنی و حرفه‌ای رایگان برای زنان سرپرست خانوار ارائه مهارت‌های نرم شامل خودباوری، اعتماد به نفس، تصمیم‌گیری و حل مسئله به زنان سرپرست خانوار آموزش مهارت‌های حسابداری و مالی آموزش اصول مذاکره و ارتباطات آموزش راه‌های شناسایی و بهره‌برداری از فرصت‌های کارآفرینانه در شهرستان مشهد آموزش ابعاد کسب‌وکار به زنان سرپرست خانوار آموزش پرورش ایده کسب‌وکار	
تشکیل کارگروه‌های تخصصی جهت ارائه مشاوره کسب‌وکار به زنان سرپرست خانوار مستعد کارآفرینی	حمایت از زنان سرپرست خانوار با ارائه مشاوره مالی حمایت از زنان سرپرست خانوار با ارائه مشاوره کسب‌وکار حمایت از زنان سرپرست خانوار با ارائه مشاوره پرورش ایده ارائه آموزش‌ها و مشاوره‌های توانمندی در راستای افزایش مهارت‌های مدیریتی و ارتباطی زنان مشاوره‌های توانمندی کارآفرینانه به زنان سرپرست مستعد راه‌اندازی کسب‌وکار مشاوره تهیه بوم کسب‌وکار مشاوره استفاده از بسترهای فضای مجازی جهت توسعه فروش و کسب‌وکار ارائه خدمات مشاوره و هدایت شغلی زنان سرپرست مستعد راه‌اندازی کسب‌وکار	
اشتغال زنان سرپرست خانوار	توسعه اقتصادی- اجتماعی کاهش وابستگی زنان سرپرست به سازمان‌های حمایتی ترغیب اقدامات کارآفرینانه بین زنان تکریم جایگاه زن در جامعه افزایش زنان با عزت نفس در جامعه انسجام خانواده در جامعه	پیامدها

منابع

- شهرستان آبادان. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۹ (۴)، ۲۱۷-۲۳۸.
- دربان آستانه، ع.، رضوانی، ع.، قدیری معصوم، م.، و هاجری، ب. (۱۳۹۸). تحلیل فضایی پراکنش زنان سرپرست خانوار مورد حمایت کمیته امداد در سطح کشور و ارتباط آن با متغیرهای اجتماعی و اقتصادی. فصلنامه زن و توسعه، ۲، ۱۹۲-۱۶۹.
- رستمعلی زاده، و.، و علی جمعه زاده، پ. (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر موفقیت زنان کارآفرین شهر تهران. فصلنامه توسعه اجتماعی، ۱۲ (۳)، ۱۷۲-۱۴۷.
- روشنی، ش.، تافته، م.، خسروی، ز.، و خادمی، ف. (۱۳۹۹). شرایط تأثیرگذار بر وضعیت زندگی زنان سرپرست خانوار در ایران و راهکارهای کاهش آسیب‌ها. فصلنامه مطالعات تحقیقات اجتماعی در ایران، ۹ (۳)، ۷۱۷-۶۹۳.
- زینلی، ع.ا.، عزمی، آ.، و مرادی، ا. (۱۳۹۹). عوامل مؤثر بر توسعه تعاونی‌های دامداری روستایی در شهرستان اسلام‌آباد غرب. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۹ (۲)، ۲۲-۱.
- سعیدی، ع.ا.، و باجلان، ا. (۱۴۰۱). تحلیل چالش‌های طرح توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در برنامه‌های توسعه. فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ۲۴ (۹۵)، ۱۷۴-۱۴۷.
- سوختانلو، م.، هادی، ز.، و ایمانی، ب. (۱۴۰۱). تحلیل عوامل اثرگذار بر توانمندسازی کارآفرینی زنان روستایی سرپرست خانوار در شهرستان سراب. فصلنامه راهبردهای کارآفرینی در کشاورزی، ۹ (۱۷)، ۹۳-۸۲.
- شاطریان، م.، نصرآبادی، ز.، و منصوریان، ف. (۱۳۹۶). تحلیل موانع کارآفرینی زنان روستایی در شهرستان کاشان. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۶ (۳)، ۱۹۶-۱۸۱.
- شاهوند، س.، امیدی نجف آبادی، م.، و حسینی، ج. (۱۴۰۱). الگوی پارادایمی توسعه کارآفرینی اجتماعی زنان روستایی با استفاده از تئوری بنیانی. نشریه جغرافیا و توسعه، ۲۰ (۶۹)، ۱۵۲-۱۸۲.
- شکوهی، ج.، رئیس‌شهرویی، ح.، و یعقوبی، ن. (۱۳۹۷). شناسایی و اولویت‌بندی استراتژی‌های توسعه کارآفرینی اجتماعی در حوزه زنان سرپرست خانوار (مورد مطالعه: استان سیستان و بلوچستان). فصلنامه زن و جامعه، ۹ (۳)، ۲۴۵-۲۷۰.
- بلیایی زکلیکی، م.ع.، برادران سرخابی، ز.، و حیدرزاده هنزایی، ک. (۱۳۹۷). طراحی مدل مشغولیت مشتری با برند با رویکرد نظریه داده‌بنیاد. فصلنامه مدیریت برند، ۵ (۱۶)، ۸۱-۴۱.
- جلیلیان، ن.، و پاپ‌زن، ع. (۱۳۹۸). موانع و محدودیت‌های موفقیت طرح‌های خودکفایی و کارآفرینی کمیته امداد امام خمینی (ره) مورد: زنان سرپرست خانوار دهستان هرسم، شهرستان اسلام‌آباد غرب. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۸ (۱)، ۷۸-۶۵.
- جلیلیان، ن.، و محمدی، ی. (۱۴۰۱). نقش تسهیلات کمیته امداد امام خمینی (ره) بر معیشت پایدار زنان روستایی سرپرست خانوار در استان کرمانشاه. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱۱ (۳)، ۱۳۸-۱۲۳.
- حسن‌پور، ا.، ابطی، س.ا.، عزیزپور لندی، ع.، و داداشی امیر، م. (۱۴۰۰). شناسایی و اولویت‌بندی راه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۲۱ (۸۰)، ۱۱۵-۸۱.
- حسین‌پور، ا.، باقری، ق.ف.، علیدوست قهفرخی، ا.، امیری، م.، و جلالی فراهانی، م. (۱۳۹۷). طراحی مدل ایمنی در ورزش (با کاربرد نظریه داده‌بنیاد). مجله سلامت کار ایران، ۴ (۱۵)، ۳۴-۴۹.
- حسین‌علیانی، م.، نعمتی، ن.، و باقرپور، ط. (۱۴۰۲). ارائه مدل استفاده بهینه از تأمین مالی جمعی توسط کارآفرینان ورزشی ایران مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد. فصلنامه علمی دانشگاه فنی و حرفه‌ای، ۲۰ (۲)، ۵۲۴-۵۰۳.
- حلاجان، ع.، امیدیان، ف.، و حسین‌پور، م. (۱۴۰۱). شناسایی عوامل مؤثر بر کارآفرینی زنان سرپرست خانوار با رویکرد کیفی (مطالعه موردی: زنان سرپرست خانوار بهزیستی شهرستان دزفول). فصلنامه خانواده‌درمانی کاربردی، ۳ (۵)، ۵۰۰-۵۱۰.
- خسروی‌پور، ب.، و جابری، س. (۱۳۹۶). کارآفرینی زنان؛ کلیدی جهت نیل به توسعه پایدار روستایی. مجله رویکردهای پژوهشی در علوم اجتماعی، ۱۱، ۱۳۷-۱۳۰.
- خسروی‌پور، ب.، طهماسبی، م.، و عامری، م. (۱۳۹۹). شناسایی عوامل زمینه‌ای اثرگذار بر توسعه کارآفرینی زنان روستایی در

- شهامت‌نژاد، م.، ضیاء، ب.، اشرفی، م.، آزما، ف. (۱۳۹۹). طراحی مدل توسعه کارآفرینی شهری زنان سرپرست خانوار. دوفصلنامه پژوهش‌های انتظامی - اجتماعی زنان و خانواده، ۸ (۱)، ۱۳۲-۱۴۸.
- صادقی، خ.، و طولابی‌نژاد، م. (۱۳۹۸). بررسی عوامل و محرک‌های مؤثر بر توسعه کارآفرینی زنان روستایی (مطالعه موردی: دهستان رشتخوار). دوفصلنامه اندیشه جغرافیایی، ۱۰ (۲۰)، ۷۲-۹۰.
- صفایی، ح.، و آقامحمدربیع سراج، ا. (۱۴۰۱). موانع اشتغال‌زایی زنان سرپرست خانوار و راهکارهای رفع آن. کنفرانس بین‌المللی تولید دانش بنیان و اشتغال‌آفرین با محوریت بسیج شهری، تهران.
- صیامی، ق.، و ستاری‌وند، م. (۱۴۰۰). تحلیل استراتژیک از راهبردهای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در سکونت‌گاه‌های غیررسمی با تأکید بر کارآفرینی مطالعه موردی: محلات انصار و اروند در شهرک شهید رجایی مشهد. نشریه زن در توسعه و سیاست، ۱۹ (۳)، ۴۰۵-۴۲۷.
- قادرمرزی، ح.، جمشیدی، ع.، جمینی، د.، و نظری سرمازه، ح. (۱۳۹۴). شناسایی موانع توسعه کارآفرینی زنان روستایی (مطالعه موردی: دهستان شلیل - شهرستان اردل). مجله برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۵ (۱۷)، ۱۱۸-۱۰۳.
- قاسمی، م.، شیرمحمدی، م.، و احمدی، س. (۱۴۰۱). استراتژی‌های توسعه کارآفرینی در بین زنان روستایی با استفاده از ابزارهای برنامه‌ریزی استراتژیک مطالعه موردی: بخش نصرآباد، شهرستان تربت جام. فصلنامه توسعه کارآفرینی، ۵۶ (۲)، ۳۲۰-۳۰۳.
- مختاری، م.، و دهقانی، ح. (۱۴۰۰). تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار در مناسبات اجتماعی در شهر یاسوج. فصلنامه مطالعات زن و خانواده، ۹ (۳)، ۷۸-۱۰۱.
- مشایخی، س.، مرادی‌نژادی، ه.، صی محمدی، س.، و میرک‌زاده، ع.ا. (۱۴۰۰). بررسی عوامل مؤثر بر فقر اقتصادی زنان سرپرست خانوار روستایی (مورد مطالعه شهرستان کرمانشاه). نشریه علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۱۷ (۱)، ۱۱۹-۱۳۲.
- موحدی، ر.، و پویا، م. (۱۴۰۲). موانع و راهکارهای توسعه مشاغل خانگی زنان (مورد مطالعه: زنان آسیب‌پذیر شهر همدان). نشریه آموزش و مدیریت کارآفرینی، ۲ (۱)، ۱۰۷-۹۳.
- مؤمنی‌زاده، ن. (۱۳۹۳). تحلیل مقایسه‌ای در خصوص زنان سرپرست خانوار. مجله اقتصادی، ۳ و ۴، ۱۲۰-۹۵.
- واعظی، ف.، اسماعیلی، ر.، و محمدی، ا. (۱۴۰۰). واکاوی تجارب زیسته ی زنان سرپرست خانوار در مواجهه با رفتارهای پرخطر مطالعه ی زنان سرپرست خانوار شهر کرمان. فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ۲۴ (۹۴)، ۱۰۳-۷۵.
- Agarwal, S., Lenka, U., Singh, K., Agrawal, V., and Agrawal, A. M. (2020). A qualitative approach towards crucial factors for sustainable development of women social entrepreneurship: Indian cases. *Journal of Cleaner Production*, 274, 123135.
- Akhmedova, D. (2023). Women's entrepreneurship (On the example of foreign countries and Uzbekistan). *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 1 (8), 125-129.
- Aladejebi, O. (2020). 21st century challenges confronting women entrepreneurs in Southwest Nigeria. *Archives of Business Research*, 8 (3), 261-280.
- Ana, B.C. (2019). Women's entrepreneurship, the 21st century challenge for a better world, annals - economy series, constantin brancusi university. Faculty of Economics, 6, 207-212.
- Bachri, N., Wardhiah, W., Roni, M., and Muhammad Nur, M. (2022). Women's Entrepreneurship in Supporting Halal Tourism in Lhokseumawe City. *International Journal of Economic, Business, Accounting, Agriculture Management and Sharia Administration (IJEBA)*, 2 (1), 49-56.
- Bastida, M. (2021). Women's Entrepreneurship and Self-employment, Including Aspects of Gendered Corporate Social Responsibility: Study Requested by the FEMM Committee. European Parliament.
- Cabrera, E. M., and Mauricio, D. (2017). Factors affecting the success of women's entrepreneurship: a review of literature. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 9 (1), 31-65.
- Chatterjee, C., and Ramu, S. (2018). Gender and its rising role in modern Indian innovation and entrepreneurship. *IIMB Management Review*, 30 (1), 62-72.

- Jakhar, R., and Krishna, C. (2020). Women Entrepreneurship: Opportunities and challenges (a literature review). *Anwesh*, 5 (2), 38.
- Jiang, Y., Jiang, Z., and Chen, Z. (2024). Women entrepreneurship in China: A bibliometric literature review and future research agenda. *Journal of Business Research*, 179, 114688.
- Jusaj, Y., and Abazi-Alili, H. (2022). Women entrepreneurship development in Kosovo: Challenges and opportunities. *ENTRENOVA-ENTerprise REsearch INNOVAtion*, 8 (1), 212-224.
- Max, S., and Ballereau, V. (2013). Theorizing about gender and entrepreneurship: bridging the gap with social psychology. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 5 (1), 97-110.
- Mishra, G., and Kiran, U. V. (2012). Rural women entrepreneurs: concerns & importance. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 3 (9), 93-98.
- Mokomane, Z. (2014). Family policy in South Africa. *Handbook of Family Policies Across the Globe*, 1, 59-73.
- Moss, S., Prosser, H., Costello, H., Simpson, N., Patel, P., Rowe, S., ... and Hatton, C. (1998). Reliability and validity of the PAS-ADD Checklist for detecting psychiatric disorders in adults with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 42 (2), 173-183.
- Nair, S. R. (2020). The link between women entrepreneurship, innovation and stakeholder engagement: A review. *Journal of Business Research*, 119, 283-290.
- Navarro, M. J. P., and Jiménez, A. M. (2016). Moderators elements of entrepreneurship. Gender differences. *Suma de Degocios*, 7(15), 47-53.
- Nikolova, P. (2021). Some aspects of the development of women's entrepreneurship in Bulgaria and the United States: A comparative analysis. *Knowledge-International Journal*, 45 (1), 291-297.
- Noor, S., Isa, F. M., and Nor, L. M. (2021). Women empowerment through women entrepreneurship: a comparison between women entrepreneurs and fulltime housewife in Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Management Studies (Formerly known as*
- Chen, Z., and Barcus, H. R. (2024). The rise of home-returning women's entrepreneurship in China's rural development: Producing the enterprising self through empowerment, cooperation, and networking. *Journal of Rural Studies*, 105, 103156.
- Cukier, W., Gagnon, S., Hodson, J., Saba, T., Grandy, G., Morton, S., ... and Chavoushi, Z. H. (2020). The state of women's entrepreneurship in Canada. *Women Entrepreneurship Knowledge Hub Report*. https://www.niagaraknowledgeexchange.com/wp-content/uploads/sites/2/2020/08/2020-08-11_State-of-Womens-Entrepreneurship-in-Canada_2020_PPT_pdf_report-highlights.pdf
- Diirro, G. M., Seymour, G., Kassie, M., Muricho, G., and Muriithi, B. W. (2018). Women's empowerment in agriculture and agricultural productivity: Evidence from rural maize farmer households in western Kenya. *PloS one*, 13 (5), e0197995.
- Flatø, M., Muttarak, R., and Pelsler, A. (2017). Women, weather, and woes: The triangular dynamics of female-headed households, economic vulnerability, and climate variability in South Africa. *World Development*, 90, 41-62.
- Gulvira, A., Ainash, M., Sagynysh, M., Meiramgul, A., and Aliya, K. (2024). The Impact of Female Entrepreneurship on Economic Growth in Developing and Developed Economies. *Economics*, 12 (2), 145-162.
- Han, W., Zhang, X., and Zhang, Z. (2019). The role of land tenure security in promoting rural women's empowerment: Empirical evidence from rural China. *Land Use Policy*, 86, 280-289.
- Ismail, I., Husin, N., Rahim, N. A., Kamal, M. H. M., and Mat, R. C. (2016). Entrepreneurial success among single mothers: The role of motivation and passion. *Procedia Economics and Finance*, 37, 121-128.
- Ibeh, E. M. (2009). Factors affecting performance of women entrepreneurs. *JWEE*, (1-2), 39-50.
- Ismail, N. N. H. M., Nasir, M. K. M., and Rahman, R. S. A. R. A. (2021). Factors that influence women to be involved in entrepreneurship: A case study in Malaysia. *Creative Education*, 12(4), 837-847.

- world. *Journal of Business Research*, 163, 113962.
- Singh, S., and Estefan, A. (2018). Selecting a grounded theory approach for nursing research. *Global Qualitative Nursing Research*, 5, 2333393618799571.
- Skinner, J., Edwards, A., and Corbett, B. (2014). *Research methods for sport management*. Routledge.
- Stevanović, A. T., and Stakić, A. J. (2018). The importance of women's entrepreneurship for the economic development. *Business Management, Entrepreneurship and Entrepreneurial Tendencies*, 18, 131-142.
- Verheul, I., Thurik, R., Grilo, I., and Van der Zwan, P. (2012). Explaining preferences and actual involvement in self-employment: Gender and the entrepreneurial personality. *Journal of Economic Psychology*, 33 (2), 325-341.
- Wei, W., Sarker, T., Żukiewicz-Sobczak, W., Roy, R., Alam, G. M., Rabbany, M. G., ... and Aziz, N. (2021). The influence of women's empowerment on poverty reduction in the rural areas of Bangladesh: Focus on health, education and living standard. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (13), 6909.
- Yusuff, Y. Z., Mohamad, M., and Ab Wahab, N. Y. (2019). The influence of general self-efficacy on women entrepreneurs. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 25 (2), 1-6.
- Iranian *Journal of Management Studies*, 14(2), 347-363.
- Oke, D. F. (2013). The effect of social network on women entrepreneurs in Nigeria: A case study of Ado-Ekiti Small scale Enterprise. *International Journal of Education and Research*, 1 (11), 1-14.
- Özsungur, F. (2019). A research on women's entrepreneurship motivation: Sample of Adana Province. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 74, pp. 114-126). Pergamon.
- Pécot, M., Ricaurte-Quijano, C., Khoo, C., Vázquez, M. A., Barahona-Canales, D., Yang, E. C. L., and Tan, R. (2024). From empowering women to being empowered by women: A gendered social innovation framework for tourism-led development initiatives. *Tourism Management*, 102, 104883.
- Sabirdjanovna, K. D. (2022). Problems and Solutions to Further Increase the Activity of Women's Entrepreneurship in New Uzbekistan. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 3 (10), 29-34.
- Shetty, S. S., and Hans, V. (2019). Women entrepreneurship in India-Issues and challenges. *Research Journal of Humanities and Social Sciences*, 10 (4), 987-992.
- Simba, A., Ogundana, O. M., Braune, E., and Dana, L. P. (2023). Community financing in entrepreneurship: A focus on women entrepreneurs in the developing

